

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

เนื้อหาบทนี้เป็นการสรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลประเด็นที่มีความสอดคล้องกับ
ข้อค้นพบ ข้อเสนอแนะการวิจัยและเชิงนโยบาย ดังนี้

1 สรุปผลการวิจัย

1.1 การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่

เป้าหมาย

1.2 การค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

1.3 การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

2 อภิปรายผล

2.1 การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่

เป้าหมาย

2.2 กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

2.3 การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

3 ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

1. การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่เป้าหมาย
การดำรงอยู่ของควายเกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิต
ข้าว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควายและการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ โดยส่งผลต่อการดำรง
อยู่ร่วมกันทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แบ่งออกเป็น 4 ยุค คือ 1) ยุคเกษตรกรรมดั้งเดิม ก่อนปี พ.ศ.
2509 ชุมชนดำเนินชีวิตด้วยวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิม ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติที่คงความอุดม
สมบูรณ์ เอื้อต่อการดำรงอยู่อย่างเกื้อกูลทั้งชุมชนทรัพยากรและควาย 2) ยุคยาสูบ ปี พ.ศ. 2522
เอกชนส่งเสริมปลูกพืชยาสูบ ทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนปลูกยาสูบภายหลัง
การเก็บเกี่ยวข้าว ส่งผลต่อพื้นที่อาหารควายลดลง ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างกว้างขวาง

3) ยุคควายหินนา ระหว่างปี พ.ศ. 2530-2536 พื้นที่สาธารณะลดลงจากรัฐเวนคืนบางส่วนเพื่อก่อสร้างส่วนราชการ พื้นที่ปล่อยเลี้ยงควายของชุมชนลดลง ขาดแคลนอาหารธรรมชาติ นอกจากนั้น เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตร เนื่องจาก รถไถนาเดินตามถูกนำมาใช้ทดแทนแรงงานควาย พื้นที่ชุมชนบางส่วนถูกเวนคืนเพื่อสร้างถนน ความเจริญของพื้นที่ทำให้นายทุนซื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยมากขึ้น ดังนั้น ควายจึงลดบทบาทใช้แรงงานและลดจำนวนลง 4) ยุคฟื้นฟูควาย ปี พ.ศ. 2553 ชุมชนได้ศึกษาดูงานที่โรงเรียนกาสรกสิวิทย์ จังหวัดสระแก้ว ประกอบกับแรงบันดาลใจจากกระแสพระราชดำริฯ สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถฯ ในการฟื้นฟูนานาชาติให้เห็นคุณค่าควาย จึงเกิดแนวคิดการอนุรักษ์ควายไทย โดยสร้างโรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา เพื่อร่วมกันอนุรักษ์พันธุกรรมและฟื้นฟูการใช้ประโยชน์จากควาย ภายหลังก่อตั้งเครือข่ายกสิกรรมศาสตร์อนุรักษ์ เป็นองค์กรทำหน้าที่เป็นกลไกการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ควายไทย

2. การค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

จากมุมมองเชิงระบบ ควายดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบนิเวศวิถีควายอย่างสัมพันธ์เกื้อกูล ประกอบด้วย พื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว หากเกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์ในอันก่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณค่าส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนนั้น ต้องเริ่มด้วยการเสริมสร้างสำนักเป็นเบื้องต้น กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย 2 กลยุทธ์ตามลำดับความสัมพันธ์ ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนัก 2) กลยุทธ์การพัฒนา ดังนั้น จึงมุ่งเน้นกระบวนการเสริมสร้างสำนักคุณค่าพันธุกรรมควายไทย ในอันส่งผลให้เกิดการพัฒนาปัจจัยต่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล โดยพลังเครือข่ายทางสังคมภายในและภายนอก สนับสนุนการขับเคลื่อนกลยุทธ์และเรียนรู้ร่วมกันต่อเนื่อง

3. การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

3.1 กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนัก

กิจกรรมได้ชีวิตควายมอบให้ชุมชนหนองเทิงและเครือข่ายภายนอก พบว่าพื้นที่เป้าหมายมีจำนวนควายเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2553 ร้อยละ 35.64 กลุ่มเป้าหมายและชุมชนเกิดให้คุณค่าต่อควายในฐานะ “ตัวแทนบุญ” เชื่อว่าการได้ชีวิตควาย คือ การบริจาคทานอันประเสริฐ ผู้เลี้ยงต้องเอาใจใส่ต่อควายเป็นพิเศษ แสดงถึงความสำนึกคุณค่าและความเอื้ออาทรต่อชีวิตผู้อื่นเหมือนชีวิตตน ควายช่วยลดพฤติกรรมการใช้สารเคมี ตระหนักถึงดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้อาหารปลอดภัย โดยแสวงหาแนวทางลดการกำจัดวัชพืชในนาจากการสารเคมีอันตราย

ด้วยวิธีการอื่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกำจัดศัตรูพืชจากน้ำส้มควันไม้ ซึ่งสะท้อนถึงความห่วงใยต่อสุขภาพและความความปลอดภัยอาหารธรรมชาติของชุมชนและควาย ตลอดจนสิ่งมีชีวิตอื่นตามธรรมชาติ ภายหลังเกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอกกว้างขวาง-2 ลักษณะ

1) เครือข่ายขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ร่วม ได้แก่ หลักสูตรการเรียนรู้ร่วมของนักเรียนนอกสถานศึกษาของนักเรียน เครือข่ายองค์กรรักษาความมั่นคงของชาติ จังหวัดทหารบกร้อยเอ็ด ร่วมจัดหลักสูตรควายกับการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักสูตรการเรียนรู้การทำเกษตรกรรมของกลุ่มชาวนาจากประเทศไทย พบว่า เป็นความเข้าใจร่วมประโยชน์จากมูลควาย คือ อินทรีย์วัตถุ (Fertilizer Organic) ที่มีองค์ประกอบธาตุอาหารจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของพืช ตลอดจนการใช้แรงงานสัตว์ถือเป็นภูมิปัญญาของประเทศเกษตรกรรมมาแต่อดีต 2) เครือข่ายรับมอบควาย โดยเครือข่ายกิจกรรมกาสรณรงค์เป็นสื่อกลางประสานการทำบุญไถชีวิตควาย เพื่อมอบสู่เครือข่ายอื่นภายนอก ได้แก่ ชุมชนปากนุ่ง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ศูนย์คุ้มโฮมลูกหลานบ้านเหล่าลิ่ง อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด ศูนย์ทรงรัตน์ ศรีสารคาม (แหล่งเรียนรู้สุขภาวะชุมชน) อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โรงเรียนเตรียมนายฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และพุทธอุทยานวัดป่าบุษผาราม อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด กิจกรรมควายทุ่งสู่ควายทาม ยามที่ยามนี้ พบว่า ควายทำหน้าที่เป็นสื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์เพื่อการแบ่งปันตามวิถีชุมชน และกิจกรรมบุญคุณสถาน ผู้ขวัญข้าวสู่ขวัญควาย พบว่า ความเชื่อวัฒนธรรมท้องถิ่นระหว่างคนควายและข้าว แสดงออกถึงความเคารพต่อผู้มีพระคุณ เชื่อว่าจะลดบันดาลบังเกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตและความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ควายและข้าว เห็นควรสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อฟื้นฟูวิถีควายและส่งต่อความรู้สู่อนุชนรุ่นหลัง

3.2 กลยุทธ์การพัฒนา

ชุมชนหนองเทิงสงวนและพัฒนาพื้นที่สำหรับเลี้ยงควายของชุมชนร่วมกัน พัฒนาโรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา ให้เป็นพื้นที่เปิดสาธารณะในการทำกิจกรรมร่วมของชุมชน และพื้นที่อนุรักษ์ควายไทยเชิงสัญลักษณ์ พัฒนาแปลงรวมปลูกพืชอาหารสำหรับควาย เพื่อเป็นการเตรียมสำรองพืชอาหารในฤดูขาดแคลน สามารถให้ผลผลิตเพียงพอและสร้างรายได้จากการจำหน่าย การสร้างป่าเพื่อให้ร่มเงาและสร้างแหล่งอาหารพื้นถิ่นชุมชนในอนาคต การพัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อสงวนพันธุ์สัตว์น้ำสำหรับเป็นแหล่งอาหารตลอดปีรวมถึงการใช้เพื่อการเลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้ง การจัดการป่าชุมชนร่วมกับการเลี้ยงควาย พบว่า พิษธรรมชาติ

รอบป่าชุมชนได้รับปุ๋ยธรรมชาติจากมูลควายเริ่มอุดมสมบูรณ์ ถือได้ว่าควายเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความสมบูรณ์ของนิเวศน์ตามธรรมชาติ

การพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควาย พบว่า สามารถหมุนเวียนวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตรให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า เช่น การสำรองฟางข้าวหลังการเก็บเกี่ยวสำหรับเป็นอาหารสำรอง แสดงถึงความเกื้อกูลระหว่างควาย นาและข้าว ปุ๋ยคอก คือ องค์ประกอบสำคัญเป็นสิ่งที่มิสิ่งมกคลในการนำปุ๋ยคอกใส่สวนวันพืชมงคล เชื่อว่าจะช่วยให้บังเกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต ปุ๋ยคอกสามารถลดต้นทุนการทำนาได้ไม่น้อยกว่า 718 บาทต่อไร่ แก๊สชีวภาพมูลควายลดรายจ่ายจากแก๊สปริโตเลียมได้ไม่น้อยกว่า 317 บาทต่อเดือน กลุ่มเป้าหมายสามารถฝึกสอนควายจนเกิดทักษะและใช้แรงงานต่อเนื่อง เกิดความภาคภูมิใจต่ออาชีพเกษตรกรรม เครื่องจักรกลการเกษตรนุรักษ์และเครื่องจักรรับมอบควาย ได้รับควายพ่อพันธุ์ที่มีลักษณะเด่นประจำสายพันธุ์ จำนวน 4 ตัว เพื่อใช้ในการปรับปรุงสายพันธุ์ควายไทย พบว่าสามารถผสมพันธุ์ควายเทศเมียและอยู่ระหว่างตั้งท้อง จำนวน 134 ตัว เป็นการขยายพันธุ์กรรมควายไทยที่ให้ลักษณะเด่นเพิ่มมากขึ้น

อภิปรายผล

ผู้วิจัยนำสรุปผลการวิจัยมาอภิปรายผลในประเด็นสำคัญและข้อค้นพบจากการวิจัย ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่เป้าหมาย การเปลี่ยนแปลงชุมชนหนองเหิง ได้ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของควายทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควายและการเปลี่ยนจากปัจจัยอื่น อดีตการทำนาของชุมชนหนองเหิงเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ใช้ปัจจัยเพิ่มผลิตที่สำคัญ คือ ปุ๋ยคอก ใช้แรงงานควายในการเตรียมดิน และใช้แรงงานคนในการทำนา อยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของชุมชน ปัจจุบันการทำนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีการใช้ปัจจัยการผลิตเพื่อมุ่งเน้นผลผลิตมากขึ้น ได้แก่ ใช้แรงงานจากเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดวัชพืช สอดคล้องกับการผลการวิจัย เหล็กไหล จันทะบุตร (2553) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลง หมายถึง การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แปรสภาพจากที่เคยเป็นอยู่มาเป็นสภาพใหม่ โดยมีองค์ประกอบของเวลาเป็นเครื่องกำหนด ทำนองเดียวกันนั้น การเปลี่ยนแปลงชุมชนหนองเหิง ได้ส่งผลต่อพื้นที่ปล่อยเลี้ยงควายลดลง ขาดแคลนอาหารธรรมชาติบางฤดูกาล รถไถนาเดินตามถูกใช้ทดแทนแรงงานควาย

เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตร รวมทั้งพื้นที่ชุมชนบางส่วนถูกก่อสร้างถนนเลียบริมเมือง ส่งผลให้พื้นที่นาเดิมมีนายทุนมาซื้อเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยมากขึ้น

จากแนวคิดการอนุรักษ์ควายไทย อดีตคนไทยใช้แรงงานควายเพื่อการเกษตรตั้งแต่ยุคสร้างอาณาจักร ผูกพันเป็นเพื่อนร่วมชีวิตที่ใกล้ชิดกันมาก จนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีและวิถีการดำรงอยู่ร่วมกัน เป็นมรดกสำหรับลูกหลานหรือญาติในการสร้างครอบครัวใหม่ สอดคล้องกับประเด็นการให้คุณค่า บุญมี โสภัง (2547) กล่าวว่า ควาย คือ มรดกมรดกสำหรับลูกหลานชาวชนบท สังคมไทยตามชนบทส่วนใหญ่มักจะเลี้ยงควายเป็นฝูงใหญ่ บ่งบอกถึงความมีฐานะทางสังคม เป็นคนที่มักได้รับการนับถือว่ามีมรดกมรดกมาก เมื่อลูกหลานแยกไปมีครอบครัวใหม่ ก็จะยกควายเพศเมียเพื่อเป็นสมบัติในการสร้างฐานะครอบครัวต่อไปในอนาคต เช่นเดียวกับ กิตติ กุบแก้ว (2553) กล่าวว่า ประเด็นควายเป็นสมบัติหรือมรดกของชาติที่ควรได้รับการยกย่อง ควายฐานะวีรชน คนไทยคงไม่มีใครลืมวีรกรรมบรรพบุรุษชาวบ้านบางระจัน เมื่อครั้งรวบรวมกำลังลุกขึ้นต่อสู้กับกองทัพพม่า โดยมีพระอาจารย์ธรรมโชติ (วัดเขานางบวช) เป็นศูนย์รวมจิตใจ หัวหน้า คือ ขุนสรรค์ พันเรือง นายทองเหม็น นายจันทร์หมวดเจี้ยวและนายทองแสงใหญ่ ซึ่งพ่ายกองทัพมาตี 7 ครั้ง ก็เอาชนะไม่ได้ แต่ในที่สุดก็ต้านทานไม่ไหวและถูกตีแตกในวันจันทร์ เดือน 8 แรม 2 ค่ำ ปีจอ พ.ศ. 2309 รวมเวลาต่อสู้ยาวนานถึง 5 เดือน ด้วยวีรกรรมนี้รัฐบาลจึงกำหนดให้วันที่ 4 กุมภาพันธ์ เป็นวัน “วีรชนค่ายบางระจัน” ซึ่งควรนับรวมควายที่เป็นพาหนะสำคัญซึ่งใช้ต่อสู้กับกองทัพพม่าในสงครามนั้ดประวัติศาสตร์นี้ด้วย

การอนุรักษ์ควายไทย คือ การรักษาไว้ซึ่งพันธุกรรมควายไทย ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของนิกร สางห้วยไพร (2552) กล่าวว่า ปัจจุบันการเก็บรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพันธุศาสตร์นั้น เป็นที่ยอมรับระดับนานาชาติ เป็นความพยายามที่จะปกป้องไม่ให้เกิดความเสียหายต่ออนุชนรุ่นหลังได้ในอนาคต จากการประชุมองค์การสหประชาชาติในหัวข้อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่เมือง ริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อปี 1992 มีมติเห็นด้วยเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและพัฒนาการใช้ประโยชน์ให้ เป็นไปอย่างยั่งยืน การจำแนกพันธุ์พืชและสัตว์ การปฏิบัติการและการประเมินผลของความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนการเข้าถึงแหล่งพันธุกรรม เมื่อพิจารณาในส่วนเกี่ยวข้องกับ การผลิตปศุสัตว์ประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพนั้น ความหมายอย่างกว้าง ๆ คือ ความล้มเหลวของสายพันธุ์ชนิดต่าง ๆ ในระบบนิเวศหนึ่ง ๆ ในขณะที่การผลิตทางการเกษตรนั้น หมายถึง ความแปรปรวนทางพันธุกรรมภายในสายพันธุ์และภายในพันธุ์ต่าง ๆ กุญแจสำคัญในการปกป้องทางการเกษตร คือ การพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืนใน

สภาพแวดล้อมนั้น ๆ กรอบการผลิตปศุสัตว์สามารถนำไปดำเนินการโดยผ่านการปรับปรุงทางพันธุกรรม และการอนุรักษ์ความแปรปรวนทางพันธุกรรมสัตว์พื้นเมือง แม้ว่าการสูญเสียพันธุ์ของสัตว์หลายสายพันธุ์เกิดจากขบวนการทางธรรมชาติที่ทำให้สัตว์เหล่านั้นไม่สามารถสู้สัตว์ที่เหนือกว่าได้ การสูญเสียพันธุ์ทางการเกษตรนั้น พบว่าเกิดจากการคัดเลือกของมนุษย์ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม

นอกจากนั้น แนวคิดการอนุรักษ์ควายไทย เป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนอย่างเป็นทางการ ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 เพื่อสนับสนุนหรือเป็นฐานการผลิตการเกษตรที่เข้มแข็ง ที่สามารถสร้างอาชีพ สร้างรายได้และความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานให้กับประเทศ ให้กับเกษตรกรและสังคมชนบท รวมทั้งสร้างความอุดมสมบูรณ์ของสภาวะแวดล้อม วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรของสังคมเกษตรกรรม ดังนั้น ทิศทางการพัฒนาในระยะต่อไปจึงต้องให้ความสำคัญกับการดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรอย่างรู้คุณค่า เพื่อความยั่งยืนในการพัฒนา เพิ่มศักยภาพการผลิตภาคเกษตร สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์สัตว์ รวมถึงเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สร้างสรรค์ สร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้แก่เกษตรกร รวมถึงสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานชีวภาพในครัวเรือน ชุมชนและประเทศ เห็นได้ว่า ควายเป็นสัตว์ที่ผูกพันกับสังคมไทยมาแต่อดีต แม้การเปลี่ยนแปลงปัจจุบันได้ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของควายก็ตาม แต่เชื่อว่าควายสามารถให้ประโยชน์ร่วมกับการพัฒนาฐานทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำรงอยู่ร่วมกันกับชุมชนได้อย่างลงตัว การวิจัยนี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งเพื่อสนับสนุนการจัดการการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ปัจจัยต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งร่วมกัน

2. กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

จากมุมมองเชิงระบบ พบว่า ควายดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ปัจจัยต่อการดำรงชีวิตอย่างสัมพันธ์ ระหว่างควาย พื้นที่สาธารณะ นา น้ำและข้าว ลักษณะต่างให้และรับประโยชน์ซึ่งกันและกันหรือเกื้อกูลกัน เรียกว่า ระบบนิเวศน์วิถีควาย แบ่งออกเป็น 3 ระบบย่อยประกอบด้วย

2.1 ระบบความสัมพันธ์ควายและพื้นที่สาธารณะ พื้นที่สาธารณะมีความสำคัญต่อพื้นที่อาหารและวิธีการปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติ โดยช่วงฤดูฝนจะปล่อยควายขึ้น โคนหรือที่ดอนเพื่อปล่อยเลี้ยงในพื้นที่อาหารธรรมชาติ ส่วนฤดูแล้งและฤดูฝนจะปล่อยเลี้ยงพื้นที่ลุ่ม

เช่นเดียวกันพื้นที่ปล่อยเลี้ยงจะได้รับการฟื้นฟูความสมบูรณ์ตามธรรมชาติจากมูลควายที่ถ่าย เป็นปุ๋ยธรรมชาติ เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างลงตัว

2.2 ระบบความสัมพันธ์ควายและน้ำ ซึ่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของ สรรพสิ่งในขามิได้

2.3 ระบบความสัมพันธ์ควาย นาและข้าว เป็นความสัมพันธ์ดำรงอยู่ร่วมอย่าง เกื้อกูลมีอาจแยกจากกันได้ในอดีต กลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ก่อเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ภูมิปัญญาไทย ข้าว คือ พืชอาหารชีวิต ที่สำคัญต่อชุมชน ผลผลิตข้าวเกิดจากการพึ่งพาแรงงาน ควายไถนา ซึ่งผลพลอยได้ส่วนหนึ่งก็หมุนเวียนเป็นอาหารสำหรับควาย นา คือ พื้นที่ปลูกข้าว ตลอดจนพื้นที่อาหารธรรมชาติสำหรับปล่อยเลี้ยงควายนอกฤดูการทำนา ช่วยให้ระบบ การเกษตรเกิดประโยชน์หมุนเวียนอย่างมีประสิทธิภาพ ควายเปรียบได้กับเครื่องตัดหญ้ามีชีวิต ช่วยกำจัดวัชพืชในนา พร้อมกับถ่ายมูลลงดินช่วยฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ ช่วยเพิ่มอินทรีย์วัตถุ ทำให้โครงสร้างดินร่วนซุย จากความสัมพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่า ระบบนิเวศน์วิถีควาย คือ ปัจจัย ต่อการดำรงอยู่ร่วมกันมิได้แยกส่วนและเกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การขับเคลื่อน กลยุทธ์จึงต้องดำเนินการในลักษณะองค์รวม หรือการพัฒนาแบบองค์รวมไม่แยกส่วน ซึ่งเป็น แนวทางการพัฒนาตามความเห็นสอดคล้องกับ สิริลักษณ์ ยัมประสาพร (2548) กล่าวว่า โลก มิได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วนแบบเครื่องจักรกล หากแต่สรรพสิ่งใน โลกที่รวมกันอยู่อย่าง หลากหลาย และเชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยธรรมชาติของสรรพสิ่งจะต้องมีการ ก่อกำเนิดขึ้น ดำรงอยู่และดับสลายไปเป็นวัฏจักร ความเป็นพลวัตในตัวเอง ถึงแม้จะสามารถ แยกความสัมพันธ์เป็น 3 ระบบย่อยก็ตาม มีอาจเกิดการขับเคลื่อนกลยุทธ์ลักษณะการพัฒนา แบบองค์รวมได้ เนื่องจาก แต่ละระบบย่อยยังมีความสัมพันธ์ลักษณะเกื้อกูลต่อกัน หากเกิดการ เปลี่ยนแปลงหรือขาดการขับเคลื่อนระบบย่อยใด ก็ย่อมส่งผลให้เกิดความไม่สมบูรณ์มีอาจ แก่ไขข้อจำกัดหรือเสริมสร้างให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนทั้งมิติสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

3. การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

การขับเคลื่อนกลยุทธ์การสร้างสำนึกผ่านหลักการทำบุญทางพุทธศาสนาและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งผลให้จำนวนควายในพื้นที่เป้าหมายเพิ่มขึ้น ความเชื่อการไถชีวิตควายคือ ความเอื้ออาทรต่อชีวิตผู้อื่นเสมือนชีวิตตนเองผูกพัน ความเชื่อวัฒนธรรมท้องถิ่นระหว่างคน ควายและข้าว เป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อผู้มีพระคุณ เชื่อว่าจะคลบบันดาลบังเกิดความ อุดมสมบูรณ์ของผลผลิตและความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ควายและข้าว เห็นควรสืบทอด

วัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อฟื้นฟูวิถีควายและส่งต่อความรู้สู่อนุชนรุ่นหลัง ควายช่วยลดพฤติกรรม การใช้สารเคมีด้วยสำนึกการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้อาหารปลอดภัย เกิดการเชื่อมโยงเครือข่าย ภายนอกอย่างกว้างขวางและเป็นสื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์เพื่อการแบ่งปันตามวิถีชุมชน จากการ ขับเคลื่อนกลยุทธ์การพัฒนา สามารถจัดการการดำรงอยู่ร่วมภายใต้ระบบนิเวศน์วิถีควายได้ อย่างเกื้อกูลระหว่างพื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว สามารถฝึกสอนควายจนเกิดทักษะ และใช้แรงงานต่อเนื่องอย่างภาคภูมิใจต่ออาชีพเกษตรกรรม ประโยชน์จากปุ๋ยคอกสามารถลด ต้นทุนการผลิต การใช้ประโยชน์มูลควายแห้งสำหรับบำรุงดินและธาตุอาหารสำหรับข้าว มูล สดผลิตเป็นพลังงานทดแทนชีวภาพ สามารถลดการใช้แก๊ส LPG ได้ประมาณเดือนละไม่น้อย กว่า 344 บาทต่อเดือน สอดคล้องกับ สถานีพัฒนาอาหารสัตว์จังหวัดเพชรบูรณ์ เรื่องผลการ ประเมินผล โครงการศูนย์เรียนรู้และสาธิตการผลิตแก๊สชีวภาพจากมูลสัตว์ (โค กระบือ) ใน เกษตรกรรายย่อยจังหวัดเพชรบูรณ์ สามารถลดการใช้แก๊ส LPG ได้เดือนละ 308.19 บาท โดย ชาวบ้านสามารถผลิตใช้เองได้ นอกจากนี้ สอดคล้องกับเอกสารเผยแพร่ วิถีชาวบ้านผลิต พลังงานใช้เอง ของวิทยาลัยว้าวบ้านห้วยบง ตำบลป่าเช่า อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งชุมชน ผลิตแก๊สชีวภาพจากมูลวัวใช้เองในครัวเรือน ถือว่าเป็นชุมชนต้นแบบการใช้ประโยชน์จากมูล วัว ซึ่งถูกย่อยสลายด้วยเชื้อจุลินทรีย์ในสภาพไร้ออกซิเจน เป็นแก๊สที่ผสมระหว่างแก๊สมีเทน กับคาร์บอนไดออกไซด์ ไนโตรเจน ไฮโดรเจนและไฮโดรเจนซัลไฟด์ ส่วนใหญ่จะเป็นแก๊ส มีเทนซึ่งคุณสมบัติติดไฟ จึงใช้เป็นพลังงานให้ความร้อนเพื่อหุงต้มในครัวเรือน เรียกว่า เป็น พลังงานทดแทนที่ไม่มีวันหมดราบที่ยังมีมูลวัว ควาย

จากการขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย อภิปรายได้ว่า การขับเคลื่อนกลยุทธ์ นั้นอาศัยพลังเครือข่ายทางสังคมทำหน้าที่เป็นกลไกเสริมสร้างและผลักดันให้เกิดการขับเคลื่อน อย่างต่อเนื่อง และอาศัยกระบวนการการมีส่วนร่วมของเครือข่ายฯ ภายใต้สำนึกการอยู่ร่วมกัน อย่างเกื้อกูลเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกับ ทฤษฎีเครือข่ายความร่วมมือทางสังคม (Social Network Theory) สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (2553) กล่าวว่า แนวคิดที่ผ่านมาใน อดีตนั้น มุมมองนวัตกรรมเกิดจากกระบวนการวิจัยหรือเกิดจากผลการวิจัย แต่ทฤษฎีความ ร่วมมือเครือข่ายทางสังคมนั้น ให้ความสำคัญกับความรู้กระบวนการพัฒนานวัตกรรม โดยมี แนวคิดพื้นฐานมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ (Interactive System) หรือการมีเครือข่ายความร่วมมือ (Clustering System) ระหว่างบุคคลและสถาบันที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากการปฏิสัมพันธ์เป็น ตัวเชื่อมให้เกิดการเรียนรู้ ส่งต่อและแพร่ขยายความรู้ ความคิด แบ่งปันประสบการณ์ เพื่อ แก้ปัญหาและผลักดันให้เกิดการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและ

สิ่งแวดล้อมและสถาบันที่เกี่ยวข้อง นอกจากนั้น สมพันธ์ เตชะอธิก (2549) กล่าวว่า เครื่องข่าย หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มองค์กรหลายๆ องค์กร ที่มีแนวคิด เป้าหมาย วิธีการทำงาน กิจกรรมที่คล้ายคลึงกันหรือสนใจร่วมกันรวมตัวเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน รวมทั้งสร้างอำนาจการต่อรองให้บรรลุเป้าหมายของเครือข่ายร่วมกัน

กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแขง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ถือเป็นกรณีศึกษาประยุกต์ใช้ตามคุณลักษณะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เนื่องจาก เป็นการพัฒนาตามแบบวิถีชุมชน สอดคล้องตามคุณลักษณะระเบียบวิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่น กาญจนา แก้วเทพ (2553) กล่าวว่า คุณลักษณะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประกอบด้วย หลักการวิจัย 3 ส่วนสำคัญ ได้แก่ งานวิชาการ งานพัฒนาและวิถีชาวบ้าน นอกจากนั้น ถือได้ว่าเป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เกิดจากความรู้เดิม (Incremental Innovation) ผสมผสานกับความรู้ใหม่เกิดจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเรียนรู้เพิ่มเติม ตลอดจนใช้เครือข่ายเป็นองค์กรนำในการขับเคลื่อนนวัตกรรม สอดคล้องกับ สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (2553) กล่าวว่า นวัตกรรมเป็นกระบวนการแก้ไขปัญหา (Problem-solving Process) หรือกระบวนการปฏิสัมพันธ์ (Interactive Process) ระหว่างองค์กร ตลอดจนเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบแปรผัน (Diversified Learning Process) เช่น การเรียนรู้โดยการใช้ (Learning by Using) การเรียนรู้โดยการลงมือกระทำ (Learning by Doing) การเรียนรู้โดยการแลกเปลี่ยน (Learning by Sharing) โดยลักษณะการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ อาจเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) และความรู้ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (Codified Knowledge) การวิจัยเพื่อท้องถิ่น อันเกิดจากกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่น นอกจากนั้น เครื่องข่ายกิจกรรมการอนุรักษ์ ถือได้ว่าเป็นเครือข่ายทางสังคมและเป็นองค์กรนวัตกรรม ตลอดจนเป็นพลังทางสังคมที่ช่วยให้เกิดการเคลื่อนไหวกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับ บัญชร แก้วส่อง (2549) กล่าวว่า กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อมุ่งสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่น (Empowerment) ไปพร้อมกับการเคลื่อนไหวทางสังคมจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า รูปแบบการอนุรักษ์ควายไทย ประกอบด้วย 3 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการพัฒนาการใช้ประโยชน์ วัตถุประสงค์หลัก เพื่อการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและโดยอ้อม เช่น ให้มูลค่าเป็นรายได้ การใช้แรงงาน การใช้มูลเป็นปุ๋ยสำหรับทำการเกษตร เป็นต้น ตลอดจนมุ่งเน้นพัฒนาสายพันธุ์กรรมเด่นให้คงอยู่ 2) รูปแบบควายกับการสร้างฐานชีวิต วัตถุประสงค์หลัก เพื่อฟื้นฟูวิถีการดำรงอยู่ของควาย ตลอดจนเป็นสื่อช่วยฟื้นฟูวิถีชุมชนเกษตรกรรม 3) รูปแบบการอนุรักษ์เชิงท่องเที่ยว วัตถุประสงค์หลัก

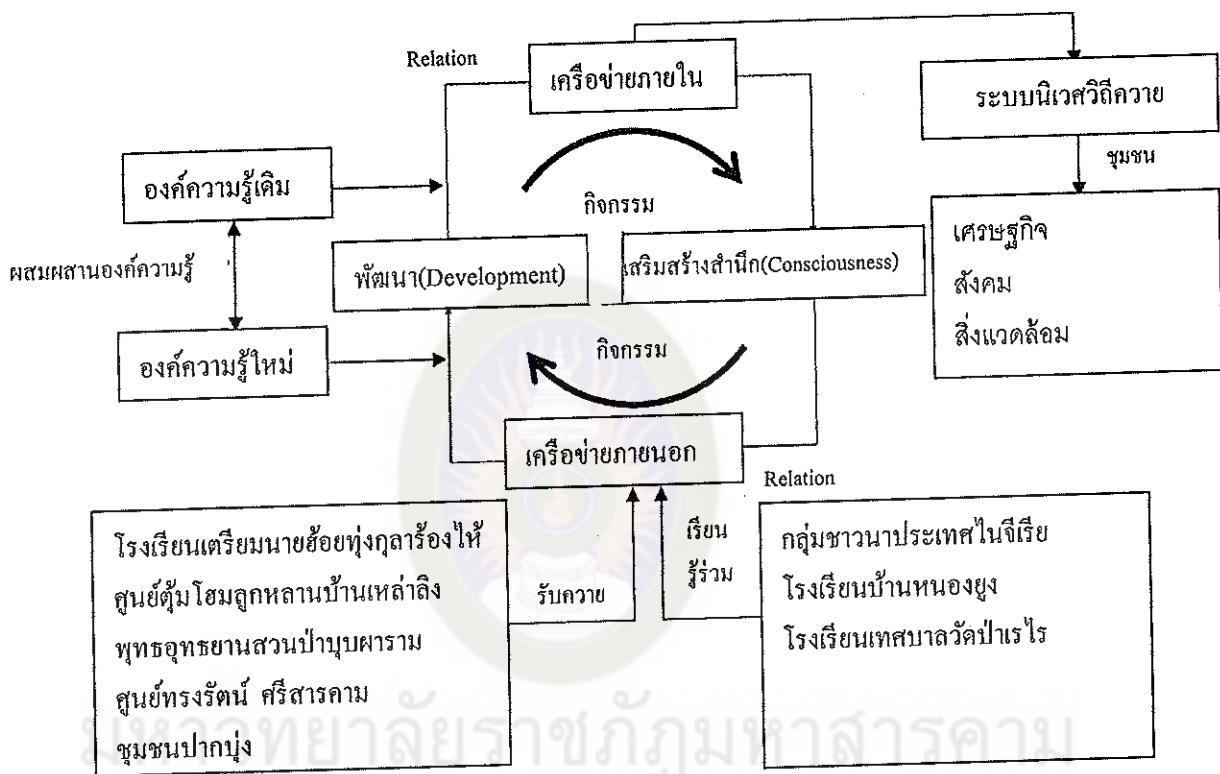
เพื่อมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากควายในเชิงการท่องเที่ยวตามวิถีเดิม เช่น ลากเกวียนท่องเที่ยว ธรรมชาติ ควายแสดงความสามารถพิเศษด้านต่างๆ เป็นต้น จากรูปแบบการอนุรักษ์ควายไทยของการวิจัยนี้ สอดคล้องกับรูปแบบการพัฒนาการใช้ประโยชน์และรูปแบบควายกับการสร้างฐานชีวิต ตลอดจนสอดคล้องกับ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก และกลยุทธ์การพัฒนา ทั้งพัฒนาระบบนิเวศวิถีควายและพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควายทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งประเด็นความแตกต่างจากรูปแบบอื่น คือ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เนื่องจากการวิจัยนี้มีข้อจำกัด 3 ประการ คือ เป็นการวิจัยระยะแรก ต้องอาศัยการเสริมสร้างสำนึกให้ชุมชนถึงเห็นคุณค่าเป็นเบื้องต้น ซึ่งต้องอาศัยการบ่มเพาะภายใต้เงื่อนไขเวลา องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง และบริบทชุมชนและความเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียง ความสอดคล้องและความแตกต่างข้างต้น ดังแผนภาพที่ 6

แผนภาพที่ 6 ความสอดคล้องรูปแบบการอนุรักษ์ควายไทย

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การวิจัยเรื่อง กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแวง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เนื่องจากการแสวงหาแนวทางแก้ไขข้อจำกัดปัจจัยการดำรงอยู่ร่วมกันลักษณะองค์รวม โดยอาศัยองค์ความรู้เดิม (Incremental Innovation) ในตัวบุคคล ผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่อันเกิดจากการ

ปฏิสัมพันธ์ หรือการเครือข่ายความร่วมมือให้เกิดการเรียนรู้ การส่งต่อแพร่ขยายความรู้ ความคิด การแบ่งปัน ตลอดจนเสริมสร้างและผลักดันให้เกิดการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ทั้ง ในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง แสดงแผนภาพความเป็น นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ดังแผนภาพที่ 7

แผนภาพที่ 7 ความเป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 จากปรากฏการณ์และกระแสการอนุรักษ์ควายไทยในรูปแบบต่างๆ ส่งผลให้เกิดโครงการส่งเสริมการเลี้ยงควายจากองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ทั้งโครงการส่งเสริมการเลี้ยงในเชิงเศรษฐกิจและเชิงอนุรักษ์ ส่วนใหญ่เป็นโครงการที่เกิดจากการกำหนดกิจกรรมหรือรูปแบบจากส่วนกลาง หรือสนับสนุนควายเพื่อเป็นการเพิ่มจำนวนเท่านั้น โดยมิได้คำนึงถึงความสอดคล้องกับความต้องการ บริบทชุมชน ปัจจัยเกี่ยวข้องและสนับสนุนให้

เกิดการพัฒนาคาเป็นอยู่ของชุมชนในระยะยาว จึงเห็นได้ว่าหลายโครงการไม่สามารถคงความยั่งยืนและมีได้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ดังนั้น การส่งเสริมการเลี้ยงควาย หรือนุรักษ์เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนได้นั้น ควรคำนึงความสอดคล้องกับบริบทชุมชนและฐานทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นสำคัญ

1.2 ควายมีอาจดำรงอยู่หากปราศจากปัจจัยต่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างลงตัว แต่ดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับพื้นที่และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ลักษณะพึ่งพาเกื้อกูลกัน หากสามารถจัดการปัจจัยเกี่ยวโยงในอันที่จะก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันได้ลงตัว เป้าหมายสุดท้าย คือ การพัฒนาความมั่นคงของชุมชนในระยะยาว การวิจัยครั้งนี้ มีส่วนสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่นภายใต้บริบทเฉพาะแต่ละพื้นที่ ดังนั้น การวิจัยในระยะต่อไปจึงควรต่อยอดผลการจัดการกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เดิมภายใต้เงื่อนไขเวลา สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ นอกจากนั้น การวิจัยครั้งนี้ เป็นแนวทางในการแสวงหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยภายใต้ความแตกต่างของบริบท ตลอดจนเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหา หรือสนับสนุนเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยอาศัยความสัมพันธ์ของควายกับชุมชนและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ

2. ข้อเสนอแนะเพื่อทำการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อการพัฒนาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นควรมีการศึกษาวิจัยต่อยอดในเรื่อง การศึกษารูปแบบจัดการกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เดิมภายใต้เงื่อนไขเวลา สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ นอกจากนั้น การวิจัยครั้งนี้ เป็นแนวทางในการแสวงหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยภายใต้ความแตกต่างของบริบท ตลอดจนเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหา หรือสนับสนุนเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยอาศัยความสัมพันธ์ของควายกับชุมชนและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ต่อไป